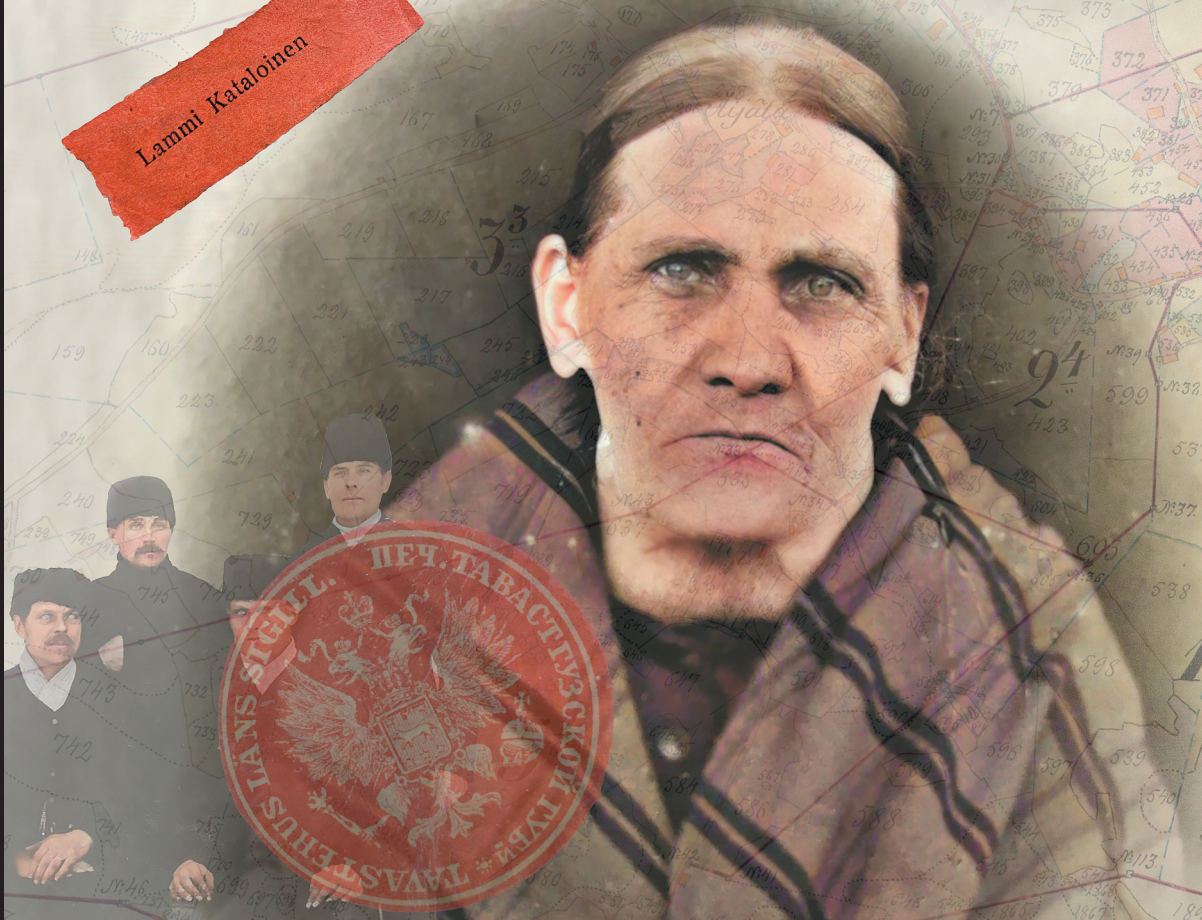

Juha Riihiranta

Lammi Kataloinen

Lammilaisia 1910

Ajankuvaa sortovuosien aikaisesta hämäläispitäjästä

Lammilaisia 1910

Lammilaisia 1910

Ajankuvaa sortovuosien aikaisesta hämäläispitäjästä

Juha Riihiranta

© 2024 Juha Riihiranta

Etukansi:

Vasemmassa reunassa on valokuva Kataloisten Kievarin isännästä Kustaa Mattilasta, Äijälän isännästä Kalle Äijälästä (istumassa), kauppias Enok Hartmanista ja Kataloisten sepästä Kalle Lampénista (seisomassa), jotka olivat toistensa lankoja. Valokuva on jälkiväritetty. Alkuperäiskuvan lähde: Pekka Louhiala. Keskellä on valokuva Kataloisten Kylä-Mattilan vanhastaemännästä Heta Mattilasta. Alkuperäistä valokuvaa on käsitelty ja jälkiväritetty. Alkuperäiskuvan lähde: Hannu Sipilä. Valokuvien päällä on Hämeen läänin leima 1800-luvun lopulta. Vasemmalla ylhäällä on osoitelipuke Kataloille tilatusta sanomalehdestä vuodelta 1911. Tausalla on ote Kataloisten isojaonjärjestelyn kartasta vuodelta 1910 (KA: LAMMI, H37:12/37-65).

Kannen suunnittelu Juha Riihiranta.

Tukijat: Jalmari Finnen Säätiö ja Suomen Kulttuurirahaston Hämeen rahasto.

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-80-7209-6

ALKUSANAT

Hämäläisiin on tapana liittää monenlaisia mielikuvia samaan tapaan kuin muidenkin Suomen maakuntien asukkaisiin. Puhutaan hitaista, rauhallisista, totisista ja vähäpuheisista hämäläisistä. Hämäläisten kerrotaan vievän kätensä aina muutaman keran korvan taakse ennen kuin he vasta ryhtyvät jotakin asiaa hoitamaan. Hämäläisten laulussa maakunnan asukkailla mainitaan olevan myös kuntoa, mutta vain silloin, jos he tarttuvat toimeen. Hämäläisissä vaikuttaa esiintyvän siis sekä ahkeruuden että saamattomuuden piirteitä. Perihämäläiset ominaispiirteet näyttäytyivät todennäköisesti voimakkaimpina siihen aikaan, kun Hämeessä asuttiin vielä suurissa ryhmäkylissä, elanto saatiin maanviljelystä ja puolisoa ei etsitty naapuripitäjää kauempaa. Hämeen heimoa yhdisti tuolloin nykyistä voimakkaammin myös oma kielimurre, kun aidan sijaan puhuttiin *Airasta* tai *Ailasta*.

Tämän teoksen pääosassa ovat eteläisessä Hämeessä Lamin pitäjässä sijaitsevan Kataloisten kylän asukkaat: tavalliset hämäläiset talonpojat emäntineen, poikineen ja tyttärineen, torppariperheet, käsityöläiset, rengit ja piiat, kansakoulun opettajat, kauppiaat ja itselliset. Tarinaa vievät eteenpäin myös naapurikylänsä asujat, kartanonherrat ja kylässä piipahtavat vierailijat. Asukkaiden elämää tarkastellaan vuonna 1910, jolloin kylässä valmistauduttiin suureen uudistukseen: isojaonjärjestelytoimitus oli pian siirtämässä viiden talon talouskeskukset vanhan ryhmäkylän ulkopuolelle. Vuoden 1910 tilannetta rekonstruoidaan kuvauksilla asukkaista, elinkeinoista ja työskentelytavoista, suku- ja ystävyyssuhteista, elinympäristöistä, rakennuksista, maanomistusoiloista, paikannimisistä, murrasanoista, sosiaalisesta elämästä sekä yhdistys- ja harrastustoiminnasta.

Teos kuvaa lammilaisten elämää aikakautena, jolloin sähkövalon, puhelimen, hevosvetoisen kylvökoneen ja traktorin kaltaiset keksinnöt olivat todellisia harvinaisuuksia Suomen maaseudulla. Suomi kuului tuolloin Venäjän keisarikuntaan, ja

ensimmäisestä sortokaudesta toipumassa ollutta kansaa olivat alkaneet koetella jälleen uudet sortotoimenpiteet. Vanhanaikaisen säätyvaltiopäivien tilalle oli juuri saatu yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuva eduskuntalaitos, jonka alkutaipaleella vaaleja totuteltiin käymään vuosittain. Vuonna 1910 Venäjän keisari vahvisti lain yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä, joka oli riistämässä Suomen senaatilta ja eduskunnalta lähes kaiken lainsäädäntövallan. Venäjän sortotoimenpiteet, eduskuntauudistus ja puoluepolitikoinnin kiivastuminen vaikuttivat paljon myös tavallisten hämäläisten arkeen. Elämä maaseudulla oli ollut pitkään varsin yhdenvertaista, jolloin kylänraitilla ei tehty suurta eroa isäntäväkien ja työväestön välillä. Vuoden 1905 suurlakko, poliittisten yhdistysten perustamiset ja puoluelehtien kirjoitukset lietsoivat kansan jakautumista kahteen osaan. Monet entiset ystävät alkoivat nähdä toisissaan vihamiehiä.

Teos on rakennettu monipuolisesta lähdeaineistosta, jonka avulla lukijalle pyritään luomaan mahdollisimman autenttinen tunnelma ja rekonstruktio vuodesta 1910. Teoksen lähtökohtana on kirkonkirjoihin, vuoden 1910 henkikirjaan ja vuosina 1907–1910 laadittuun uusjakokarttaan tallentunut kuva Kataloisten kylän asukkaista, asutuksen sijoittumisesta ja muusta maankäytöstä. Muita keskeisiä lähteitä ovat aikalaisten päiväkirjamerkinnot, muistiinpanot ja myöhemmät muistelmakirjoitukset, kansatieteelliset kyselytutkimukset 1950–1980-luvuilta, haastattelutallenteet 1960–1970-luvuilta, sanomalehdet, käräjäpöytäkirjat, paikannimi- ja murrekokoelmat, valokuvat, yhdistysten asiakirjat ja entisen Lammin kunnan arkistoaineistot. Teoksen on tarkoitus olla helppolukuinen ja kansantajuinen kuvaus sortovuosien aikaisesta Suomesta, jotta sitä päätyisivät lukemaan muutkin kuin historian- ja sukututkijat. Tyylikeinona käytetään ns. historiallista preesensmuotoa, jolloin vuoden 1910 tilannetta tarkastellaan ikään kuin dramatisoiden nykyhetken silminnäköjän näkökulmasta. Lukija pyritään siis viemään vuoden 1910 tilanteen äärelle. Kirjan kerrontaa voisi kuvailla matkakertomuksen ja elämänkerrallisen kertomuksen yhdistelmäksi, jossa päähenkilöitä

on useita. Sukukirjojen tapaista luettelomaisuutta ja vuosilukupaljoutta on ollut tarkoitus välttää.

Kataloisten kylässä on ollut 1900-luvun alussa noin 300 asukasta, joista noin puolet on ollut työikäisiä, henkirahaa maksavia henkilöitä. Itsenäisiä ruokakuntia on ollut noin 70. Kylän asukkaita käsitellään kirjassa monella eri tarkkuudella ja osa asukkaista on jo luettavuudenkin vuoksi pitänyt jättää tekstin ulkopuolelle. Teoksen henkilöpainotukset juontuvat osittain luonnostaan käytettävissä olevan lähdeaineiston perusteella. Palkollis- ja itsellisväestöstä on lähtökohtaisesti ollut vähemmän tietoa saatavissa. Teoksen liitteenä julkaistaan puhtaaksikirjoitettu versio vuoden 1910 henkikirjasta. Tällä tavalla kylän aikuisväestö syntymävuosineen ja ammatteineen tulee kokonaisuudessaan lukijan tutkailtavaksi. Kyläläisten välillä on ollut paljon sukusiteitä. Näistä keskeisimmistä esitetään sukupuutyypiset havainnollistukset.

Teoksen luettavuustavoitteesta ja aikamuotovalinnasta johdettujen varsinaisessa päätekstissä ei mainita lähteitä, mutta ne on dokumentoitu tarkasti ja sijoitettu viitteisiin teoksen loppuun. Viitteissä kerrotaan tarvittaessa myös muita lisätietoja. Lähdeviitteiden avulla lukijan on halutessaan mahdollista arvioida väitteiden ja tulkintojen perusteita. Aikalaisilta kerättyä muistitietoa teoksessa hyödynnetään kansatieteellisenä lähdeaineistona samalla tunnustaen siihen liittyvän epäluotettavuuden. Aikalaislähteistä poimitut lainaukset ja Lammin murteelle tunnusomaiset sanat ja murremuodot on erotettu muusta tekstistä *kursiivilla*. Henkilöiden nimet esitetään niin ikään siinä muodossa, jota aikalaiset ovat toisistaan käyttäneet: lidat ovat olleet *litoja*, Amandat *Mantoja* ja Alfredit *Alpreetejä*. Yleiskielinen vastine on kerrottu murre sanojen perässä sulkujen sisässä.

Osa teoksen henkilöistä liittyy kirjoittajan omiin sukujuuriin, mikä on toiminut teoksen alkuperäisenä innoittajana. Kaikkia teoksessa esiintyviä henkilöitä pyritään kuitenkin käsittelemään tasapuolisesti ja samanlaista eettistä harkintaa käyttäen. Yksityisyyden suojelemisen ja julkisissa arkistoissa säilytettävien aineistojen vapaan käytettävyyden välinen suhde luo monia eettisiä haasteita tämänkaltaiselle teokselle. Kirjoittaja onkin joutunut

punnitsemaan tarkasti tietosuojaan liittyviä valintoja kirjoitus-työn eri vaiheissa. Teos käsittelee muutamia harkittuja poikkeuk-sia lukuun ottamatta pelkästään aikuisväestöä, joten henkilöiden kuolemasta on kulunut reilusti yli puoli vuosisataa. Tästä huoli-matta henkilöt ansaitsevat tulla kohdelluiksi kunnioittavasti. Niinpä arkaluonteista tietoa – kuten rikoksia, poliittisia asenteita ja terveydentilaa – käsitellään teoksessa harkiten ja vain silloin, kun se menneisyyden ilmiöiden kuvaamisen ja ajankuvan esittä-misen kannalta on tarpeen. Lukijankin on tärkeä hahmottaa, että kaikki teoksessa esitettävät tiedot ja sanamuodot tulee asettaa oman aikansa ajalliseen ja kulttuuriseen yhteyteen. Teoksen ker-toja puhuu siis vuoden 1910 äänellä ja silloin vallinneiden tieto-jen ja asenteiden varassa. Tärkeä sija yli sata vuotta vanhan elinympäristön rekonstruoinnissa on kartografialla. Kirjan kuvi-tuksena esitetään käytettävissä olevaan lähdeaineistoon pohjau-tuvia karttoja, jotka havainnollistavat elinympäristöä ja ihmisten liikkumista 1900-luvun taitteessa.

Teos julkaistaan vuonna 2024, jolloin tulee kuluneeksi 650 vuotta siitä, kun Kataloisten kylästä ja Lammin pitäjästä tehtiin tiettävästi ensimmäinen kirjallinen merkintä. Vuonna 1374 Lam-milla käräjäitiin Kataloisten ja Kaitalan kylien välisestä rajasta. Juhlavuoden kunniaksi teos tekee jälleen yhden kirjallisen jäljen samasta kylästä ja pitäjästä.

Teoksen lopussa on esitetty kiitokset käsikirjoitusta kom-mentoinneille tai kirjoitustyötä muilla tavoilla auttaneille henki-löille. Kiitän Jalmari Finnen Säätiötä ja Suomen Kulttuurirahaston Hämeen rahastoa saamastani taloudellisesta tuesta sekä luotta-muksesta tutkimussuunnitelmaani kohtaan. Suurimmat kiitok-seni osoitan kotijoukoilleni, jotka ovat tukeneet minua työn kai-kissa vaiheissa.

Kataloilla huhtikuussa 2024

Juha Riihiranta

SISÄLLYS

Alkusanat

Sisällys

1	Prologi.....	11
2	Kyläkeskuksessa	19
2.1	Kustaan-Henriikka: Avioliiton odotusta ja leskenä oloa	20
2.2	Pere: Sukupolvien perintö.....	27
2.3	Pikku-Pere: Velkarahalla talolliseksi.....	33
2.4	Yli-Naapuri: Urheilua ja maanmittariopintoja	39
2.5	Ali-Naapuri: Kauppaneuvos Eeklöövin sijoituskohde.....	46
2.6	Nikkari: Kirkonrakentajan jälkeläisiä	55
2.7	Maaherra-Laurila: Perihämäläistä jääräpäisyyttä	58
2.8	Ylinen: Kolmipäiväinen hämäläinen häjäjuhla.....	62
2.9	Alinen: Uudistuva maatalous	69
2.10	Keijumäki: Tanssia, piirileikkejä ja juhannuskokkoja	73
2.11	Kylä-Mattila: Kokoaan suurempi talo	76
3	Maantien varressa	87
3.1	Kievari: Majatalonpitoa ja kyyditystä.....	88
3.2	Leivon nahkuriverstas: Nuorisoseura- ja työväenaatetta....	104
3.3	Mattilan kauppa: Maanviljelijästä maakauppiaksi	116
3.4	Korisevanmäki: Turkin sodan kokemuksella.....	124
3.5	Ranjus ja Siivola: Kansakoulun vieressä.....	131
3.6	K. Lehtosen kauppa: Ovikellon ja telefonin sointia.....	135
3.7	Ali-Äijälä: Tuuloslaista ajokalunteko-osaamista	143
3.8	Yli-Äijälä: Pitäjän viimeinen ruununtalo.....	149
3.9	Lampeenin paja: Seppä ja lakimies.....	165

3.10	Opettaja Linnavuori: Puoluepolitiikoinnin ulkopuolella.....	173
3.11	Rajalan mökki: ”Söishän sit silakkaa”	185
3.12	Tehvan mökki: Sokeainkoulussa Kuopiossa.....	189
3.13	Kuoppalanmäki: ”Raatalin oppiin en ollenkaan”	193
4	Kylän laidalla	199
4.1	Piiskun torppa: Kerpeikkarin reitillä	200
4.2	Metsmaa: Lahden kaupunkia rakentamassa	203
4.3	Ylöstalo: Takamailla kyläläisiä paossa	213
4.4	Rajala: Keuruulta lohkotilallisen vävyksi	218
4.5	Paakkalan Ylitalo: Kiertokoulussa ja lukusilla istumista.....	223
4.6	Paakkalan Alitalo: Sukulaiskauppoja ja kutsuntalakkoilua ...	231
4.7	Reimanni ja Reimanska: Viulumusiikkia ja arkkiveisuja.....	241
5	Kartanon maalla	245
5.1	Pohjosen mökki: Uhkapelurin jälkeläisiä.....	246
5.2	Hakain kartano: Pellavanviljelyä aatelisten jalanjäljissä.....	251
5.3	Pietilä: Lampuotitalosta mäkituvaksi	265
5.4	Syrjälän torppa: Työväenyhdistyksen asialla	268
5.5	Nummellan torppa: Vuokrasopimusta vailla	274
5.6	Vilukselan torppa: Kortinlyöntiä ja takseerausta.....	277
5.7	Sumppujärvi: Maisema muuttuu	285
	Liitteet.....	291
	Sanasto.....	315
	Kiitokset	323
	Lähteet	325
	Hakemisto.....	337
	Viitteet.....	343

1
PROLOGI

Kataloisten, Pakkaselan ja Rantosten
kylien välinen keskiaikaisperäinen
rajamerkki Suurikivi vuonna 2020.

Lammin pitäjän eteläisellä kulmakunnalla kylien rintamaiden väliin jää eräs suurehko metsämaa. Maisemassa vuorottelevat rahkasuot ja kivikkoiset kuusikkomäet sekä pikkuruiset järvet ja niitä yhdistävät ojat. Kylien välinen raja-aita jakaa suuren rahkasuon kahteen lähes samankokoiseen osaan. Suon eteläpuolella tasainen maa vaihtuu loivaksi, poikkeuksellisen kiviseksi mäenrinteeksi.¹ Kivenlohkareet ovat jääne muinaisesta rantakivikosta, joka tuhansia vuosia aikaisemmin jääkauden jälkeen reu-
nusti jääjärvestä pilkistänyttä pientä saarta.² Nyt paikalla on kuusikko, jonka siimeksessä kuljeskeleva kohtaa erikoisen, pelottavan ilmestyksen. Puiden ja pienempien kivien lomassa seisoo jättiläismäinen, hämäläistä riittä suurempi kivenjätkäle, *Suurikivi*. Tornimaisen kiven sivut ovat niin jyrkät ja korkeat, että sammaloituneelle päällyställe hamuava tarvitsisi avukseen kymmenmetriset tikapuut. Jääkausi on jättänyt poikkeuksellisia jälkiä myös saman mäen toiselle puolelle, jossa laaja *Pirunpelloksi* kutsuttu louhikko on säilynyt kokonaan puuttomana.³ Suurtakiveä on pidetty vuosisatojen ajan kolmen kylän yhteisenä rajamerkinä, mistä muistuttavat kylkeen hakatut vuosiluvut. Selkeimpänä erottuu kuluvana vuonna tehty hakkaus: 1910. Suurenkiven kautta kulkevan rajan paikka on hiljattain mitattu ja tarkistettu käynnissä olevaa maanjakoa varten. Jakotoimituksen kohteena on *Kataloisten* maarekisterikylä, jonka alue levittäytyy kiven länsipuolelle. Kylälaisten anomuksesta suuriruhtinaskunnan keisarillinen senaatti on määrännyt kylään osittaisen isojaon järjestelytoimituksen. Kataloisten vanhat kantatalot sijaitsevat yhdessä rykelmässä, mikä on aiheuttanut peltojen epämukavan sijoituksen ja monipalstaiset maanomistusolosuhteet. Hajallisista, työläästi viljeltävistä palstoista halutaan nyt päästä eroon.⁴

Hämeessä on totuttu siihen, että tällaisten vanhojen kylien rakennukset seisovat tiiviinä ja sekavina rykelminä peltojen keskellä. Vanhaan rakennustapaan kuuluu, että kutakin taloustointa varten on pystytetty yksi tai useampi rakennus, jolloin jo yksittäisen maatilan pihapiiri muodostaa suuren rakennusrykelmän.

Paikoitellen esiintyy todellisia suurkyliä, jotka ovat taloja jaettaessa tiivistyneet entisestään. Kun naapuritilojen nurkkahirret melkein koskettavat toisiaan, kylissä vallitsee sietämätön ahtaus ja ainainen suurtulipalon vaara. Kauempaa katsottuna monitaloiset kylät näyttävät huomattavilta asutuskeskuksilta.⁵ Ryhmäkylien laitamilla on vielä mäkitupalaisten ja itsellisten mökkikasaantumia sekä etäämmällä kylästä torppien, uudistalojen ja siirtotalojen asumuksia. Kylät keskittyvät vesireittien ja pääteiden varsille, viljaville maille ja harjujen tuntumaan. Kyläasutuksen väliset moreenivaltaiset ja kallioiset metsäalueet sekä vetiset suomaat ovat säilyneet asumattomina. Metsäalueiden läpi mutkittellee yksittäisiä kärryiteitä ja jalkapolkuja, jotka yhdistävät kylien rakennusrykelmät toisiinsa. Tilusrajoille ja suurimpien teiden varsille pystytetyt puuaidat rytmittävät metsämaisemia ja tekevät asumattomista takamaista pienipiirteisempiä.⁶ Alun perin Kataloistenkin rajat kulkivat joka suunnalla asumattomien metsämaiden halki ja Suurenkiven kaltaisten luonnonpaikkojen kautta. Rajamerkkeinä pidettiin koskia, ojia ja ojansuita, siltoja, mäkiä ja kallioita, isoja puita ja kantoja. Kylien väliset rajariidat olivat tavallisia ja niihin osallistui myös Kataloisten varhaisimpia isäntiä. Vasta isojaossa 1700-luvun lopulla kylän rajat merkittiin ensi kerran pysyvällä rajamerkeillä maastoon. Tarkkuusvaatimusten kasvaessa myös Suurikivi on saanut vierelleen pienen yksikivisen rajapyykin. Sen avulla rajan taitoskohta on saatu yksiselitteisellä tavalla määritettyä.⁷

Kataloisten alue sai ensimmäiset asukkaansa 1300-luvun alkupuolella, kun Ruotsin kuningas antoi luvan muuttaa asumaan sisämaan korpiin. Uudistalot lisäsivät kuninkaan tuloja ilman, että vanhojen talonpoikien veroja tarvitsi nostaa. Lammin kirkonkylän paikkeilla sijaitsi tuolloin yksi eteläisen Hämeen merkittävimmistä asutuskeskittymistä, jonka eräalueet levittäytyivät pohjoiseen ja etelään. Vanhojen nautinta-alueiden perintönä Lammin pitäjä on saanut nykyisen, erikoisen kolmitahoisen muotonsa. Pitäjä on pohjois-eteläsuunnassa hyvin pitkä ja samalla hieman idän suuntaan pullistuva. Keskiajalla Lammin eteläiset osat

Suurenkiven kylkeen on hakattu vuosiluku 1910, jota tämä kirja käsittelee.
JUHA RIIHIRANTA

kuuluivat takamaiden rajavyöhykkeeseen, jossa oli lammilaisten ohella muinaisten hallintopitäjien *Mäskälän* ja *Tennilän* asukkaiden erämaita. Sieltä uudisraivaajille erotettiin omilla rajoilla *ku-ninkaan tahtomaa*,⁸ ja raivaajat asettuivat asumaan valtaamansa alueen pohjoisosaan soikeanmuotoisen järven rannalle, jossa rehevät hietamaat mahdollistivat maanviljelyyn. Kylä alkoi rakentua viljelysten viereen, kiviselle moreenimaalle, jossa pulppuavasta lähteestä saatiin juomavettä. Aluksi rakennukset oli helppo mahduttaa alueelle, mutta taloluvun ja rakennusmäärän kasvaessa tonttimaa alkoi käydä ahtaaksi, kun yhdeltä puolelta rakentamista rajoitti mäenrinne ja kolmelta suunnalta viljelysmaat.⁹ Uudiskylästä käytettiin ensin nimeä *Katalakoski* tai lyhennettyä muotoa *Katala*. Asukkaita kutsuttiin *katalaisiksi* ja monien muiden hämäläiskyläien tapaan tämä asukkaannimitys siirtyi asteittain varsinaiseksi kylännimeksi. Tästä kehityksestä on jäänteinä kylännimen taipuminen monikollisena: Kataloisen sijaan puhutaan Kataloisten kylästä.¹⁰

Kataloisten kyläkeskus sijaitsee edelleen alkuperäisellä paikallaan auringonpuoleisella rinteellä *Sumppujärven* lounaisrannalla. Yhdeksän talonpoikaistalon rakennukset on mahdutettu menneisyydestä perityville pienille tonteille. Harmaantuneet rakennukset muodostavat enemmän tai vähemmän suljettuja pihapiirejä, joiden ulkopuolelle on rakennettu riihiä, saunoja ja heinälatoja. Epämääräisessä rykelmässä on toistasataa rakennusta, joiden välissä mutkittelee kujia ja niitä reunustavia harmaita aitaunoja. Maisema on muutoin lähes paljas ja puuton. Kylän vanhat rintapellot levittäytyvät edelleen tonttimaan ympärille.¹¹ Kyläkeskuksen kohdalla risteää viisi kylätietä, joista yksi laskeutuu kylään *Henriikanmäkeä* pitkin kirkonkylän suunnasta. Tieltä avautuu maalauksellinen näkymä alas tiiviiseen rakennusrykelmään, joka etäältä katsottuna muistuttaa pientä kaupunkia. Vaikka Hämeessä on lukuisia samankokoisia ja monia paljon suurempiakin ryhmäkyläiä, Lammilla tällaiset rakennusrykelmät ovat harvinaisia. Pienehköt muutaman talon kylät ovat olleet täällä vanhastaan enemmistönä. Muutamissa suuritaloisissa kylissä isojako taas on

jo ehtinyt hajottaa vanhat rakenteet. Kataloisten kylässäkin muutamien talojen rakennukset siirrettiin toistasataa vuotta sitten isojaossa pois ryhmäkylästä. Tästä huolimatta vanhaan kylään jääneet rakennukset ovat paikoin niin lähellä toisiaan, että *aikamies* ei mahdu pujottautumaan niiden välistä. Ahdas kylämiljöö ja kylätieltä avautuva maisema ovat antaneet syyn kutsua kylää *kaupungiksi*.¹²

Kaupungeissa tiiviiden keskustojen ympärillä on yleensä väljempi esikaupunkialue. Kaupunkien tapaan Kataloisten asutus jatkuu harvempana kyläkeskuksen ulkopuolella. Viimeisten vuosikymmenten aikana kehitys on ollut sellainen, että vanhan kylätontin, *Alikylän*, alueella asuu vain kolmannes kylän noin kolmesataadasta asukkaasta.¹³ Hakainperän ja Paakkalan suuret rälssitalot ovat jo vanhastaan olleet erillään kylän muista taloista, ja isojaossa kylästä muuttivat pois Kievari ja kaksi Äijälää.¹⁴ Paakkala ja Hakainperä torppineen sijaitsevat Alikylän eteläpuolella, kun taas Äijälän ja Kievarin tilukset ovat kirkonkylän ja Turengin aseman välisen postitien varressa. Postitie mutkittellee lähimmillään puolen kilometrin päässä kyläkeskuksesta, *Äijälänmäen* toisella puolella. Äijälänmäelle on kasaantunut jonkin verran Alikylää pienempi mutta yhtä tiivis rakennusrykelmä, joka Turengin suunnasta kylää lähestyttäessä näyttäytyy erikoisena rivistönä viljelysten päässä. Kun Kataloisten kyläkeskuksen sanotaan muistuttavan kaupunkia, saman mäen lounaisrinteelle limittäin ja lomittain pystytetyt Ali-Äijälän ja Yli-Äijälän rakennukset näyttävät jonkinlaiselta linnoitusrakennelmalta. Nämä kylän ulkoiset tunnusmerkit ovat jättäneet jälkensä myös paikallisten tuntemaan laulunrenkukukseen: *Kataloisten kylä on kuin kaupunki, ja Äijälän mäki on kuin västinki*.¹⁵

Ryhmäkylän ohella Kataloisten suurmaisemaa hallitsevat jääkauden synnyttämät sora- ja hiekkaharjut. Harjujen välissä on laajoja hietatasankoja, jotka on raivattu viljelykäyttöön. Kylä sijaitsee ylänköalueella, jossa maa kohoaa paikoin yli 160 metriä merenpinnan yläpuolelle. Niinpä siellä täällä on Suurenkiven tie-noon tapaisia vedenkoskemattomia alueita, jotka pysyvät

Kataloisten ryhmäkylän sijainti on merkitty karttaan mustalla ympyrällä *Sumppujärven* lounaispuolelle (kartassa *Kataloistenj.*). Montolan kylä ja Kurkijärven kartano sijaitsevat Kataloisten pohjoispuolella. Muita lähikyliä ovat Pakkasela ja Rantonen idässä sekä Perinkää etelässä. Kartan pohjoisreunassa näkyy myös Ormajärven tuntumassa Lamminkin kirkonkylä, jonne johtaa maantie Kataloisten suunnasta. KA: I. J. INBERGIN HÄMEEN LÄÄNIN KARTTA 1893.

muinaisen jääjärven pinnan yläpuolella ja näkyvät nyt maisemassa kallioina, kivikoina, törminä tai rantavalleina. Kaakosta luoteeseen kulkevassa harjujaksossa on laajoja tasalakisia delta-muodostelmia Sumppujärven ympäristössä. Lounais-koillisuuntaiset moreeniharjanteet kylän länsiosassa kuuluvat mannerjään reunan synnyttämään Salpausselän reunamuodostumaan. Sen takana on kylän toinen laaja rahkasuo, joka laskee vetensä kylän etelälaidalla sijaitsevaan *Perinkäänjärveen*. Korkeuserot näyttävät jyrkimpinä Sumppujärven kaakkoisrannalla, jossa rinne nousee jyrkästi yli 30 metriä vedenpintaa korkeammalle. Sumppujärvi purkaa vetensä Kurkijokea pitkin *Teuronjärveen* Tuuloksen pitäjän puolelle.¹⁶

Monien Kataloisten asukkaiden esivanhemmat ovat asuttaneet kylää sukupolvien ja jopa vuosisatojen ajan. Tapana on ollut, että talojen isännöys periytyy isältä pojalle tai pysyy ainakin samassa suvussa. Usein myös uusi emäntä taloon tai torppaan on löytynyt oman kylän raitilta, joskus aivan lähisukulaisten joukosta. Talollisten, torpparien, mäkitupalaisten, käsityöläisten, renkien ja piikojen sukujuuret yhdistyvät keskenään niin, että lähes jokaisella Kataloisten asukkaalla on oman ruokakunnan ulkopuolellakin joku kyläläinen, jota hän voi kutsua sukulaiseksi. Vielä 1800-luvulla muutamien talojen omistajina oli upseereita ja virkamiehiä, mutta nykyisin nekin talot ovat talonpoikaissukujen omistuksessa. Asukkaat eivät kuitenkaan ole kovin metsittyneen näköisiä, sillä Turenkiin vievä maantie tuo kylään hieman eloa.¹⁷

Kataloisten pohjoisosissa, jonne asutuskin on keskittynyt, kylä rajoittuu *Montolan* kylään ja *Kurkijärven* kartanon maihin. Niinpä onkin luonnollista, että näiden kolmen kylän asukkaat ovat tiiviissä kanssakäymisessä toistensa kanssa. Montolan kantatallat muodostavat samankaltaisen rakennusryppään kuin Kataloilla. Kurkijärvellä asutus on sen sijaan hajaantunut kartanon keskukseksi ja yksittäisiksi torppa-asumuksiksi kartanon kotitiluksille ja erilliselle ulkopostalalle Kataloisten taakse.¹⁸ Pääosa kyläliikenteen asukkaista saa toimeentulonsa maataloudesta, joten yhteistyötä tehdään erityisesti tällä saralla.¹⁹ Yhtä lailla kylistä

*Helppolukuinen ja kansantajuinen
kuvaus sortovuosien ajasta.*

Historiateos kuljettaa lukijan ainutlaatuiselle, kansatieteelliselle aikamatkalle sortovuosien aikaiseen etelähämäläiseen kyläyhteisöön Lammin Kataloille.

Lammilaisten arkeen tutustutaan vuonna 1910, jolloin Lammi tunnettiin maan huomattavimpana pellavapitäjänä, Suomen alue kuului Venäjän keisarikuntaan ja venäläistämistoimet herättivät ihmisissä huolta.

Maaseudulla asuttiin monin paikoin suurissa ryhmäkylissä, elanto saatiin pääosin maanviljelystä ja puolisoa ei etsitty juuri naapuripitäjää kauempaa. Sähkövalon, puhelimen, kylvökoneen ja traktorin kaltaiset keksinnöt olivat vielä todellisia harvinaisuuksia.

Teoksen pääosassa ovat tavalliset lammilaiset talolliset, torpparit, käsityöläiset, rengit, piiat, opettajat, kauppiaat ja itselliset perheineen.

1900-luvun alussa heidän arkeaan luonnehtivat maatalouden voimakas uudistuminen, metsähakkuiden yleistyminen, kansakoulujen rakentaminen, nuorisoseura- ja raittiusaatteiden leviäminen, kulttuuri- ja urheilutoiminnan villkastuminen sekä työväenyhdistysten perustaminen.

Teos on rakennettu monipuolisesta lähdeaineistosta, jonka avulla lukijalle luodaan mahdollisimman autenttinen tunnelma ja rekonstruktio vuodesta 1910.

” Minkäs
menniän
sahlil?

